

MŰHELY

A KOLOZSVÁRI MAGYAR EGYETEMI OKTATÓK ÉS KUTATÓK GAZDASÁGI-TÁRSADALMI HELYZETE AZ EMPIRIKUS ADATOK TÜKRÉBEN

TÓKÉS Gyöngyvér

Babeş-Bolyai Tudományegyetem;
Cluj-Napoca, str. Universităţii nr. 1; e-mail: tgyongyi@kpi.sapientia.ro

Összefoglaló: Tanulmányunkban a kolozsvári magyar egyetemi oktatók és kutatók gazdasági-társadalmi helyzetét vizsgáljuk. Végzettségét és foglalkozását tekintve az erdélyi magyar egyetemi oktatók és kutatók csoportja egyértelműen a középosztályhoz tartozik, és ez a gazdasági-társadalmi helyzetükben is megmutatkozik. Az empirikus adatok igazolják, hogy a kolozsvári magyar egyetemi oktatók és kutatók jobb anyagi helyzetben vannak, viszonyítva a román társadalom, illetve a romániai magyarság többségéhez, és ezt ők maguk is így látják. Azonban nem egy egységes középosztályi rétegről van szó. Természetes az, hogy nem azonos a gazdasági helyzete a foglalkozási életútja elején lévő tanársegédnek vagy segédkutatónak, mint a karrierje közepén lévő adjunktusnak és docensnek vagy a munkássága végén tartó professzornak. Adataink összefüggést mutatnak a megkérdezett beosztása és gazdasági helyzete között, viszont nincs megfogható összefüggés a származás és a gazdasági helyzet között. Mégis, kitapintható az a tendencia, hogy a felső és felsőközép osztályban lévő mintatagok legnagyobb arányban a felsőközép és középosztályi szülőktől származnak, míg a közép és az alsóközép osztály tagjai csak fele arányban származnak felső és felsőközép osztályhoz tartozó szülőktől.

Kulcsszavak: rétegződés, középosztály, egyetemi oktatók

BEVEZETŐ

Tanulmányunkban a kolozsvári magyar egyetemi oktatóknak és kutatóknak gazdasági-társadalmi helyzetét vizsgáljuk. Mivel nem állnak rendelkezésünkre hasonló célcsoportokra, így például a kolozsvári román vagy általában a román egyetemi oktatókra és kutatókra, sem a magyarországi egyetemi oktatókra és kutatókra vonatkozó adatok, tanulmányunkban főleg a kolozsvári magyar egyetemi oktatóknak és kutatóknak belső differenciáltságát követjük nyomon. Ugyanakkor összehasonlítjuk a kolozsvári magyar egyetemi oktatók és kutatók objektív gazdasági-társadalmi helyzete-

tét azzal, ahogyan ezt ők látják. Az összehasonlítási lehetőségek korlátoltsága miatt, tanulmányunk leíró jellegű. A célcsoport gazdasági-társadalmi helyzetét a vagyon és a jövedelem dimenziói mentén követjük.¹ Az empirikus kutatások a gazdasági helyzetnek két lényeges elemét különböztetik meg: a vagyont, vagyis a már felhalmozott, megszerzett anyagi gazdagságot, és a jövedelmet (Ferge 1969: 164). A jövedelmi helyzet elemzésekor a jövedelem összetételét és szintjét szokták vizsgálni. A jövedelmi színvonalnak elsősorban az a szerepe a fontos, hogy milyen fogyasztási szintet tesz lehetővé (Ferge 1969: 178).

Egy elméleti és egyben metodológiai kérdés is felvetődik: a gazdasági-társadalmi helyzet mérésére a nominális (kategoriális: osztály, réteg, státuscsoport stb.) vagy a graduális (pontosított: presztízs-, társadalmi-gazdasági index stb.) megközelítést alkalmazzuk-e. A nominális tényezők a népességet olyan csoportokra osztják, amelyek egyértelműen elhatárolódnak egymástól, a graduális tényezők viszont rangsort hoznak létre az emberek között, ahol nincsenek egyértelműen elhatárolt rétegek (Róbert 2000: 204, 220). Vizsgálatunkban a nominális kategóriákat alkalmazzuk, egyrészt, mert a kolozsvári magyar egyetemi oktatók és kutatók anyagi helyzetéről nyert eredményeinket össze akarjuk hasonlítani a román társadalomra és a romániai magyarságra vonatkozó adatokkal, melyek nominális szintűek; másrészt úgy gondoljuk, hogy a nominális kategóriák jobban megfelelnek kutatásunk céljának, hiszen bennünket a különböző ismérvek szerint viszonylag azonos helyzetben lévő egyének csoportjai érdekelnek. A kolozsvári magyar egyetemi oktatóknak és kutatóknak társadalmi tagolódását egy hat osztályos modell segítségével elemezzük. A hat osztály² a következő: felsőosztály, felső középosztály, középső középosztály, alsó középosztály, munkásosztály és alsóosztály. A modellünk kiindulópontját a Giddens-féle három alaposztályt megkülönböztető, valamint a Lloyd-féle hatosztályos modell képezi. Giddens az osztályokat a gazdasági helyzet alapján határozza meg, és az angol társadalomban három alapvető osztályt különböztet meg: a felsőosztályt, a középosztályt és a munkásosztályt (Giddens 1995: 232). Warner Lloyd (1960) egy amerikai kisváros társadalmi szerkezetét vizsgálva egy hatlépcsős osztályszerkezetet állapít meg, megkülönböztetve a felső-felső, az alsó-felső, a felső-közép, az alsó-közép, a felső-alsó és az alsó-alsó osztályokat. Jelenleg az empirikus vizsgálatokban a Lloyd-féle osztálymodell még árnyaltabb változatát alkalmazzák, és kilenc osztályt különítenek el: a felső-, a közép- és az alsó-felső osztályokat, a felső-, a közép- és az alsó-közép osztályokat, valamint a felső-, a közép- és az alsó-alsó osztályokat. Az általunk használt hatosztályos modell alkalmazását a rendelkezésünkre álló empirikus adatokkal való összehasonlítás szándéka indokolja. Szintén a hatosztályos modell alkalmazása mellett szól, hogy a középosztályi kategóriákat illetően a modell elég részletes, mi pedig egy sajátosan középosztályi réteget vizsgálunk.

1 Jelen tanulmány a kolozsvári magyar egyetemi oktatók és kutatók körében egy 2002 őszén végzett felmérés részeredményeit mutatja be. A teljes kutatás a szerző doktori dolgozatát képezi. A doktori disszertáció címe: *A romániai magyar lakosság rétegződése és mobilitása 1989 után. A kolozsvári magyar egyetemi oktatók és tudományos kutatók társadalmi rétegződése és mobilitása, különös tekintettel az 1989 utáni időszakra*. Kézirat. Kolozsvár: Babeş–Bolyai Tudományegyetem.

2 Osztálymodellt alkalmazunk, viszont az osztályokat úgy értelmezzük, mint a különböző ismérvek alapján azonos társadalmi helyzetben lévő egyének csoportjait.

A kezdő sorokban már említettük, nem léteznek a célcsoportunkhoz hasonló rétegcsoportokra vonatkozó empirikus adatok, ezért eredményeinket a román társadalom egészéhez és a romániai magyarsághoz viszonyítjuk. Az 1989-es rendszerváltás után Romániában nem készült olyan felmérés, amely kifejezetten a román társadalom vagy a romániai magyarság gazdasági-társadalmi helyzetét követi, ilyen irányú adatokat a különböző közvélemény-kutatások tartalmazzák. A Soros Alapítvány megrendelésére 1998 novemberében készült egy közvélemény-kutatás, amely az ország humán erőforrásait mérte fel, valamint a Romániai Magyar Demokrata Szövetség megrendelésére 1999-ben végeztek egy felmérést, amely a romániai magyarok anyagi helyzetére is rákérdezett. A román társadalomra reprezentatív mintán végzett közvélemény-kutatás (BOP 1998) a szubjektív osztályhelyzet mérésekor az alábbi osztályokat különbözteti meg: felsőosztály, felső középosztály, középosztály, alsó középosztály, alsóosztály. A Romániai Magyar Demokrata Szövetség megrendelésére az Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontja (Kolozsvár) által a romániai magyar lakosságra reprezentatív mintán (*A romániai magyarok* 1999) végzett felmérés az osztályhelyzet mérésekor az alábbi osztályok között tesz különbséget: felsőosztály, középosztály, alsó középosztály, munkásosztály, alsóosztály. Látható, hogy az említett két felmérés csak öt osztályt alkalmaz, és a mi modellünkhöz képest az 1998-ban készült közvélemény-kutatás nem használja a *munkásosztály* alkategóriát, míg a romániai magyar mintán készült vizsgálat a középosztályt csak két alsóosztályra tagolja. Ezért az összehasonlítás csak az összevont középosztályi szinten lehetséges. Tudatában vagyunk annak, hogy ilyen feltételek között az összehasonlítás következtetései csak szerények lehetnek.

A célcsoportunk tagjait a hatlépcsős modell egyes kategóriáiba az alapján soroljuk be, hogy ezek mekkora vagyonnal és jövedelemmel rendelkeznek, hogy anyagi javaik miként strukturálódnak. A strukturálódott vagyonok teóriája alapján az is kétségtelen, hogy bár létezik – elsősorban iskolázottságból, képzettségből, műveltségéből eredő – hasonlóság a kolozsvári magyar egyetemi oktatók és kutatók között, nem mondhatjuk, hogy pozíciójuk is közös.

MÓDSZERTANI MEGJEGYZÉSEK

2002 szeptember–októberében kérdőíves felmérést végeztünk a kolozsvári magyar egyetemi oktatók és kutatók körében, azzal a céllal, hogy – többek között – vizsgáljuk a célcsoport gazdasági-társadalmi helyzetét. Feltételeztük, hogy a kolozsvári magyar egyetemi oktatók és kutatók az értelmiség egy csoportjaként a román társadalomban a középosztályi rétegekhez tartoznak, és ennek megfelelően általában kedvezőbb gazdasági-társadalmi helyzetben vannak. Viszont e csoportra is a belső differenciálódás jellemző, és megtalálható körükben a társadalmi hierarchia csúcsához közel álló gazdag réteg, csak úgy, mint a szűkebb életfeltételek szerint élő átlagértelmiségiek rétege. Úgy véltük, hogy jobb a munkaerőpiaci helyzete a műszaki- és természettudományok területén dolgozóknak, ugyanis olyan tudással rendelkeznek, melynek van kereslete a munkaerőpiacon. Ilyen szempontból hátrányos helyzetben vannak a humán- és társadalomtudományok művelői, ugyanis ők a magángazdaságban az ismereteiket nem tudják értékesíteni, az állami költségvetésre támaszkodó munkaerőpiacon pedig a tudásukból túlkínálat van (Tănase 1996: 15). Végül a kolozsvári magyar egyetemi okta-

tókról és kutatókról feltételeztük, hogy valóságúen látják saját helyzetüket, ezért összhangot találunk az objektív és szubjektív rétegbesorolások között.

Mint tanulmányunk címe is jelzi, a megcélzott populáció a kolozsvári magyar egyetemi oktatók és kutatók köre. A vizsgálat előkészítésekor számolnunk kellett az- zal, hogy a megcélzott populációról készült adatbázisunk nem teljes, mivel az állami intézmények magyar nemzetiségű dolgozóit illetően ellenőrizetlen adatokkal rendelkezünk (az intézményben dolgozó megkérdezettek ítéletére alapozva).³ A kolozsvári orvostudományi- és az agrártudományi egyetemek magyar nemzetiségű oktatóiról informális úton nem tudtunk adatokhoz jutni, nyilvánosan elérhető adatokat pedig nem leltünk. E két egyetemen a magyar nemzetiségű oktatók száma nagyon alacsony. Az említett okok miatt a megcélzott és a vizsgált populáció között egy kis eltérés van.

Felmérésünkben a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem és a Protestáns Teológiai Intézet magyar nyelven oktató magyar nemzetiségű tanárait, a Kolozsvári Műszaki Egyetem, a Ion Andreescu Képzőművészeti Egyetem, a Gheorghe Dima Zeneakadémia magyar nemzetiségű, de román nyelven tanító oktatóit, a Román Akadémia kolozsvári fiókszervezeteinek – a Társadalomkutató Intézetnek, a Nyelvészeti és Irodalomtörténeti Intézetnek, a Történettudományi Intézetnek és a Folklor Intézetnek –, valamint a kolozsvári állami múzeumoknak – a Szépművészeti Múzeumnak, az Erdélyi Néprajzi Múzeumnak és az Erdélyi Történelmi Múzeumnak – magyar nemzeti- ségű, de tevékenységüket román nyelven folytató tudományos munkatársait, a kolozsvári magyar érdekltségű tudományos tevékenységgel rendelkező alapítványok – az Erdélyi Múzeum-Egyesület, a Kriza János Néprajzi Társaság, a Romániai Magyar Közgazdász Társaság és az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság – vezető tisztségviselőit és főállású tudományos munkatársait kérdeztük meg. Azokat tekintet- tük magyar nemzetiségű oktatónak vagy kutatónak, akiket az adott intézmény megkér- dezett munkatársai magyarnak tartottak. A megkérdezettek köre alkotja a vizsgálati populációt.

A vizsgálati populáció 370 személyből állt. Az adatgyűjtést elektronikus és postai úton kiküldött kérdőívekkel végeztük. 190 kérdőívet küldtünk ki elektronikusan, 180 kérdőívet pedig postai úton. A vizsgálati populáció a beosztás és a nemi megoszlás tekintetében a következőképpen strukturálódott.

Felkérésünkre, a megszabott határidőre 64 kérdőív érkezett vissza elektronikus, 70 kérdőív pedig postai úton. A 134 válaszoló a vizsgálati populáció 36 százalékát jelenti. Az ilyen típusú lekérdezések esetében a válaszolási arány 30-40 százalék szokott lenni (Cseh-Szombathy–Ferge 1971: 181), ezért a válaszolók aránya megfelelőnek tekint- hető. Itt jegyezzük meg, hogy habár a magyar nemzetiségű oktatók és kutatók kivá- lasztásában mások megítélésére bíztuk magunkat, a megkérdezettek válaszolásukkal felvállalták a magyar identitást. A válaszolók nemek szerinti megoszlása megegyezik a vizsgálati populáció egészében fellelhető arányokkal. Az arányokból egyértelmű, hogy mind a vizsgálati populációban, mind a válaszolók körében a nők alulképviselek

3 Az egyetemi oktatók jegyzékét a Babeş–Bolyai Tudományegyetem és a Kolozsvári Műszaki Egyetem honlapjáról szereztük be. A Zeneakadémia és a Képzőművészeti Egyetem honlapján nincs közzölve az oktatók jegyzéke, itt egy-egy kapcsolattartón keresztül szereztük be a magyar oktatók listáját. Az állami kutatóintézetekben hasonlóképpen jártunk el. A magyar érdekltségű alapítványoknál szintén rákérdez- tünk a főállásban alkalmazott tudományos kutatók személyének kilétére. Mivel az adatgyűjtés nem hi- vatalos dokumentumok alapján történt, tudatában vagyunk annak, hogy nem teljes.

az összes beosztás tekintetében.⁴ A kolozsvári magyar egyetemi oktatók és kutatók körében a férfiak vannak túlsúlyban. A magyar érdekeltségű tudományos szervezetek elnökségi tagjai is mindannyian férfiak. A válaszolók között túlreprezentáltak a professzorok (3,55 százalékkal) és a docensek (2,72 százalékkal), valamint enyhén alulreprezentáltak a többi kategóriák.

1. táblázat A vizsgálati populáció beosztás szerinti megoszlása nemenként

Beosztás	Férfi %	Nő %	Összesen %
Professzor	15,13	1,62	16,75
Docens	10,54	3,24	13,78
Adjunktus	23,51	8,65	32,16
Tanársegéd	12,43	10,54	22,07
Gyakorok	3,24	2,70	5,95
Kutató	2,43	2,43	5,86
Doktorandusz	1,08	0	1,08
Elnökségi tag	2,43	0	2,43
Összesen	70,79	29,18	100

N=370

2. táblázat A válaszadók beosztás szerinti megoszlása nemenként

Beosztás	Férfi %	Nő %	Összesen %
Professzor	16,5	3,8	20,3
Docens	13,5	3	16,5
Adjunktus	19,5	8,3	27,8
Tanársegéd	12,8	8,3	21,1
Gyakorok	2,3	2,3	4,5
Kutató	3,1	3	6,1
Doktorandusz	1,5	0,8	2,3
Elnökségi tag	1,6		1,6
Összesen	70,7	29,3	100

N=134

4 Az országos adatok szerint az értelmiségi és kutatómunkát végzők körében a nők 65,96 százalékban vannak jelen (REC 2002). Az felsőoktatásban a nők aránya a 2001/2002-es tanévben 40,35 százalék volt (Anuar 2004). A Babe^o-Bolyai Tudományegyetemen a nők aránya a 2001/2002-es tanévben 32,24 százalék volt (Neményi 2004a). Ezek alapján egyértelmű, hogy a kolozsvári magyar egyetemi oktatók és kutatók körében az országos arányoknál alacsonyabb a nők képviselete.

A válaszolók 24,6 százaléka bölcsész, 20,1 százaléka társadalomtudós, 7,5 százaléka művész (képzőművész és zenész), 15,7 százaléka mérnök, 32,1 százaléka természettudós. A vizsgálati populáció tudományterületi összetételéhez képest 7 százalékkal felülreprezentáltak a természettudósok, és ugyanolyan arányban alulreprezentáltak a társadalomtudósok. A többi tudományterület esetében a vizsgálati populáció és a válaszolók arányai megegyeznek. A válaszolók közül hiányoznak az államigazgatás, a jogtudományok és gazdaságtudományok képviselői. Ez főleg azzal magyarázható, hogy ezeken a tudományterületeken kevés a magyar szakember, így ők már a vizsgálati populációban is nagyon kis létszámban voltak jelen. A kolozsvári magyar egyetemi oktatók és kutatók 85 százaléka Kolozsváron él, a többiek más településről ingáznak Kolozsvárra. Az egyetemi városnak és az egyetemi beosztásoknak nagy a vonzása, így a földrajzi mobilitás igen hangsúlyos mintánkban: a megkérdezetteknek kétötöde (42,5 százalék) származik Kolozs megyéből, egyharmada Székelyföldről⁵ (33,7 százalék), a többiek pedig Erdély más megyéiből.

A KOLOZSVÁRI MAGYAR EGYETEMI OKTATÓK ÉS KUTATÓK GAZDASÁGI-TÁRSADALMI HELYZETE

A kolozsvári magyar egyetemi oktatók és kutatók gazdasági helyzetét mind objektív mind szubjektív mutatók alapján vizsgáltuk. Követtük a megkérdezett gyermekkori és saját családjának vagyoni helyzetét, illetve a megkérdezett jövedelmi helyzetét. Rákérdeztünk a gyermekkori lakás nagyságára és felszereltségére, egyéb ingatlanok és személygépkocsi tulajdonlására, arra, hogy a gyermekkori családban volt-e pénz élelmiszerre és ruházkodásra. A saját gazdasági helyzettel kapcsolatban tudakoltuk a megkérdezett jövedelemforrásainak számát és jellegét, a család fogyasztásának összetételét, az esetleges pénzhányokat, a háztartás tartós fogyasztási cikkekkel való felszereltségét, egyéb ingatlanok és személygépkocsi tulajdonlását, azt, hogy a család rendelkezik-e megtakarításokkal. Végül rákérdeztünk arra is, hogy a válaszolók hogyan értékelik a családjuk anyagi helyzetének alakulását az elmúlt tizenkét hónapban, a rendszerváltozás óta, valamint viszonyítva a lakosság többségéhez.

A kolozsvári magyar egyetemi oktatók és kutatók 80 százaléka városban nőtt fel, vidékről csupán a válaszolók egyötöde származik. A városi származás igen magas a célcsoportban, ugyanis a romániai magyaroknak csak 52,74 százaléka él városban (REC 2002). A nagyarányú városi származás korosztálytól függetlenül érvényesül. Érthető, mivel a városi környezet mindenkor előnyösen befolyásolja az iskolai végzettséget, és így az értelmiségi pálya felé fordulást. A városi környezet a gazdasági helyzetet, a vagyoni formákat és a jövedelemszintet, illetve a jövedelem-felhasználást is befolyásolja. A vagyon más formái kerülnek felhalmozásra vidéken és városban, ami pedig a jövedelemszerzést illeti, városban jobb a munkaerőpiaci helyzet, több a jobban fizetett állás. Ugyanakkor más az igénystruktúra, így a megszerzett jövedelmek felhasználása is más jellegű, mint vidéken. A kolozsvári magyar egyetemi oktatók és kutatók vagyoni helyzetének vizsgálatában fontos tényező a gyermekkori család anyagi helyzete. A szülői család esetében csak a vagyoni elemekre kérdeztünk rá, a család jö-

5 Hargita megye, Kovászna megye, Maros megye.

vedelmét visszamenőleg nem követtük. Rákérdeztünk azonban arra, hogy a család küzdött-e anyagi gondokkal.

A kolozsvári magyar egyetemi oktatók és kutatók nagy része esetében a gyerekkori lakásban megvoltak mindazok a komfortelemek, amelyek a kényelmes életvitelt biztosítják. A válaszolók többségénél a gyerekkori lakásban volt villany (97 százalék), fűtés (93 százalék), folyóvíz (82 százalék), fürdőszoba (73 százalék), WC (73 százalék), hűtőszekrény (76 százalék), lemezjátszó (79 százalék) és könyvtár (93 százalék). A válaszolók majdnem felénél a családi házban volt folyó melegvíz is. Írógéppel és telefonkészülékkel a válaszolók szülői családjainak fele rendelkezett. A rendszerváltás előtt kevés lakásban volt vezetékes telefon, ezért a telefontal ellátott háztartások magas száma az előnyös életvitelt jelzi. Hasonló a helyzet az írógéppel. Az írógép az értelmiség munkaeszköze volt, így ennek jelenléte a lakásban a középosztályhoz való tartozást igazolja. Összefüggés mutatható ki az apa iskolai végzettsége és az írógéppel való rendelkezés között. Összefüggés mutatható ki az életkor és a gyerekkori lakás felszereltsége között, vagyis a fiatalabbak már jobban felszerelt lakásokban nőttek fel. Az idősebbek gyerekkori lakásfelszereltségének elemzésekor figyelembe kell venni a történeti idősíkot is, hiszen ami ma szegényesnek minősül, nem biztos, hogy az adott korban is annak volt tekinthető. A hűtőszekrény az idősebbek szülői háztartásából hiányzott, amely abban a korban, amikor a válaszolók gyermekek voltak, szintén nem volt jellemző. Megfigyelhető, hogy akik nélkülözték a lakásban a folyóvizet és a fürdőszobát, főleg családi házban laktak, és a rendszerváltás előtti időszakban nem volt elterjedt, hogy fürdőszoba legyen a magánházakban. Viszont az intellektuális igényekre utaló művészeti alkotások, hangszerek és stílbútor főleg a családi házakban és bérházakban lakók háztartásában találhatók meg.

A kulturális értékkel bíró tárgyak – képzőművészeti alkotások (56 százalék), zongora vagy más hangszer (49 százalék) – a szülői család háztartásában a válaszolók felénél fordul elő. Az anyagi jólétre és a kulturális igényességre utaló stílbútor a megkérdezettek egyharmadának (35,5 százalék) szülői lakásában volt. Összefüggés mutatható ki az apa iskolai végzettsége és a stílbútor, az írógép, a könyvek száma és a képzőművészeti alkotások jelenléte között, viszont nem mondhatjuk, hogy stílbútor csak a magasabb iskolai végzettségű és beosztású apák háztartásában volt. A szülői háztartások 35,5 százalékában volt stílbútor, ezen belül 9,5 százalék azon háztartások aránya, ahol a családfőnek nyolc általános osztálya volt, 14,2 százalék azon háztartások aránya, ahol az apának szakiskolája vagy szakközépiskolája volt, 4,8 százalék azon háztartások aránya, ahol az apának érettségije volt és 71,3 százalék azon háztartások aránya, ahol az apa felsőfokú végzettségű. Hasonló a helyzet a zongorával és képzőművészeti alkotással való rendelkezés esetében is. A keresztátlák adatait vizsgálva, megfigyelhető, hogy stílbútorral nagyobb arányban a természettudósok és a mérnökök szülei rendelkeztek, míg a képzőművészeti alkotások a bölcsészek és a művészek szüleinél gyakoribbak. A keresztátlák szerint nem releváns a válaszoló jelenlegi beosztása, ami a szülői család kulturális értékekkel bíró tárgyak tulajdonlását illeti. Korcsoportonként vizsgálva a kulturális értékekkel bíró tárgyak tulajdonlását, az figyelhető meg, hogy stílbútorral főleg a 45 év fölötti generációk szülei rendelkeztek nagyobb arányban, a képzőművészeti tárgyak birtoklása nem függ a válaszoló korától, míg a házi könyvtár hiánya inkább az 55 év fölöttiekénél fordul elő.

Személygépkocsival a megkérdezettek szüleinek 40 százaléka, nyaralóval vagy üdülőtelekkel 10–10 százalékuk rendelkezett. Autóval főleg a 40 évnél fiatalabb válaszolók szülei rendelkeztek, akik jelenleg, természetesen alacsonyabb beosztásokban dolgoznak. Itt nem tapasztaltunk jelentős eltérést, ami a tudományterületenkénti megosztást illeti. Más a helyzet a nyaralóval és az üdülőtelekkel. A mérnökök és a természettudósok szülei nagyobb arányban rendelkeztek nyaralóval és üdülőtelekkel, mint a többi tudományterületek képviselőinek szülei.

A gyerekkori lakás felszereltségét 15 elemmel való ellátottság alapján mértük: villany, folyóvíz, állandó melegvíz, fürdőszoba, WC, fűtés, gáz, telefon, hűtőszekrény, írógép, lemezjátszó vagy magnetofon, stílbútor, könyves szekrény vagy könyvespolc, eredeti képzőművészeti alkotás, zongora vagy más hangszer. A felsorolt elemek alapján a válaszolók gyerekkori háztartását az alábbi csoportokba soroltuk: a 13–15 elemmel rendelkező háztartások, a 8–12 elemmel rendelkező háztartások és a legfeljebb 7 komfortelemmel rendelkező háztartások. Az első csoportba a válaszolók majdnem egynegyede sorolható, akik kényelmes, nagyon jól felszerelt és magas kulturális igényeknek megfelelő lakásban nőttek fel. A második csoportba a válaszolók fele sorolható, akik jól felszerelt háztartásban nőttek fel. E csoport tagjai viszont két egyenlő alcsoportba oszthatók, aszerint, hogy a házban jelen voltak-e a tárgyi kultúra elemei. A harmadik csoportba a válaszolók megmaradt egynegyede sorolható, akik gyengébben felszerelt, alacsonyabb kényelmi fokú háztartásban nőttek fel. Gyengébben felszerelt lakásban, nagyobb arányban a művészek, a mérnökök és a bölcsészek nőttek fel, de nincs összefüggés a beosztás a gyerekkori lakás felszereltsége között. Fordított összefüggés van viszont az életkor és a gyerekkori lakás felszereltsége között.

A válaszolókra nem jellemző, hogy gyerekkorban nélkülözések között éltek volna, hogy ne lett volna mit enniük és felvenniük. Az életvitel minőségére utal a ruházkodás is. A válaszolók több mint felének gyermekkorában évszakonként több pár cipője és legalább egy rend ünneplő ruhája volt. Említést kell azonban tennünk a válaszolók egy nagyon kis részéről (3–6 százalék), akik gyakran nélkülözték nemcsak a megfelelő ruházkodást, de még ennivalóra sem jutott. Négy személy említette, hogy gyakran még élelmiszerre sem volt pénzük, ebből háromnak az apja értelmiségi-szellemi foglalkozású, egynek pedig szakmunkás.

A szülői család gazdasági helyzetének felmérésére alkalmazott dimenziókból (a gyerekkori lakás szobaszáma, művészeti tárgyakkal való rendelkezés, személygépkocsi tulajdonlása, a gyerekkori lakás felszereltsége tartós háztartási és technikai eszközökkel) klaszterelemzés segítségével négy csoportot különítettünk el: az első csoportot a felső középosztályhoz tartozó, nagyon jó anyagi helyzetben lévő szülői családok alkotják, akik tágas és nagyon jól felszerelt, művészeti tárgyakkal is ellátott háztartással rendelkeztek, és személygépkocsijuk is volt. Ebben a csoportba a megkérdezettek 38,3 százalékának a szülei sorolhatók. A második csoportot a középosztályba sorolható, jó anyagi helyzetben lévők alkotják, akik tágas és jól felszerelt lakással rendelkeztek, viszont csak a csoporthoz tartozó szülői családok felének lakásában találkoztunk műtárgyakkal, és szintén minden második családnak volt autója. Ebben a csoportba a minta 30 százalékának a szülei sorolhatók. A harmadik csoportot az alsóközéposztályhoz sorolható, átlagos anyagi helyzetben lévők alkotják, akik kétszobás és közepesen felszerelt lakásban laktak, és nem jellemző körükben a művészeti tárgyakkal és autóval való rendelkezés. Ez a csoport a megkérdezettek 18,3 százalékának a szüleit tömöríti. A negyedik csoportot a

munkás- és alsóosztályhoz soroljuk, és a megkérdezettek 13,3 százalékának a szülei tartoznak ide. Itt a kétszobás gyengén felszerelt lakások a jellemzőek, a háztartásban nem találkozunk művészeti tárgyakkal, a családok nem rendelkeznek autóval. Elemzéseink alapján elmondható, hogy az alsó- és alsó középosztályokból a 40 év fölöttiek származnak, és arányuk az idősebb korosztályok felé növekszik. Tudományterületek szerint vizsgálva ezt a kérdést, látható, hogy az alsó- és alsó középosztályi származásúak a bölcsészek és természettudósok körében jelentősebb.

A válaszolók besorolták a szülői családjukat a hatosztályos modellbe, és itt az általunk objektíven kialakított csoportosítástól kissé eltérő eredményeket kaptunk. A megkérdezettek 19,4 százaléka a szüleit az alsó- és munkásosztályba sorolta, 19,4 százaléka az alsó középosztályba, 41 százaléka a középosztályba, 16,4 százaléka a felső középosztályba, 2,2 százaléka a felsőosztályba. A felső- és felső középosztályba sorolt szülők az objektív csoportosítás szerint is legnagyobb arányban a felső középosztályhoz tartoznak, a középosztályba sorolt szülők több mint háromnegyede objektív kritériumok szerint is a felső közép- vagy középosztályhoz tartoznak. Az alsó középosztályba sorolt szülőknek objektív mutatók szerint csak kétötöde tartozik az alsó- vagy az alsó középosztályokhoz. A munkásosztályhoz sorolt szülők fele tartozik az alsó- vagy az alsó középosztályhoz. Az alsóosztályhoz sorolt szülők objektíven is az alsóosztályhoz tartoznak.

Feltűnt azonban, hogy igen jó felszereltséggel és művészeti tárgyakkal is ellátott háztartásban felnőtt válaszolók szülői családjukat az alsó középosztályba vagy a munkásosztályba sorolták. Ezért megvizsgáltuk, hogy a szülői családnak a különböző társadalmi osztályokba való besorolása milyen változókkal van legerősebb összefüggésben. Kapcsolat mutatható ki az anyagi helyzet mutatóival, azonban a legerősebb az összefüggés a megkérdezett apjának iskolai végzettségével és foglalkozásával, tehát a társadalmi helyzet megítélése inkább kulturálisan, mint gazdaságilag meghatározott. Ha az apa foglalkozását és a szülők társadalmi besorolását vizsgáljuk együtt, jóval nagyobb az összhang. A felsővezető vagy vezető értelmiségi apával és a középvezető vagy középszintű szellemi szakember apával rendelkező válaszolók mindannyian szülői családjukat a középosztályba vagy a felsőosztályba sorolták. A rutin szellemi foglalkozású apákkal rendelkezők szülői családjukat szintén főleg a középosztályba sorolták. Az önálló paraszt és üzemtechnikus apával rendelkezők fele szülői családját az alsóosztályba vagy a munkásosztályba sorolta, a másik fele pedig a középosztályba. A szakmunkás apával rendelkezők szülői családjukat 71,4 százalékban a munkásosztályba, 28,6 százalékban a középosztályba sorolták.

A megkérdezettek gazdasági helyzetét a felhalmozott vagyon mértékének és a jövedelemforrások számának vizsgálatával követtük. Az életvitelt jelentősen befolyásolja az örökölt vagy az élet során felhalmozott vagyoni javak mennyisége, minősége és struktúrája. A jövedelmek szintje pedig a fogyasztási szintet, így az életszínvonalat befolyásolja.

A vagyoni elemek közül a legfontosabb a lakóingatlan. A kolozsvári magyar egyetemi oktatók és kutatók 85 százaléka Kolozsváron él, saját tulajdonú vagy bérelt lakásban. A válaszolók 71,6 százalékának van saját lakása, 15,8 százaléka bérelt lakásban él, a többiek családtagként a szülői házban élnek. Az erdélyi magyar lakosság esetében nagyobb a saját lakással rendelkezők aránya (87,2 százalék)⁶ és alacsonyabb a bérelt

6 *A romániai magyarok*. 1999.

lakásban élők száma (5,6 százalék). Ez az eltérés a jelentős földrajzi mobilitással magyarázható, vagyis a más megyékből származó fiatal egyetemi oktatóknak és kutatóknak nem áll módjukban önerőből lakást vásárolni, így kénytelenek bérelt lakásban lakni. Összefüggés mutatható ki az életkor és a lakástulajdon között, vagyis minél idősebb valaki, annál nagyobb a valószínűsége, hogy saját lakásban lakik. Itt viszont más tényezők is érvényesülnek. Míg a szocialista rendszerben a keresők nagytöbbségének lehetősége volt részletre lakást vásárolni, addig a mai körülmények között a lakásárak annyira megemelkedtek, a lakáskölcsönök feltételei pedig olyan szigorúak, hogy a fiatalok nem tudnak lakást vásárolni segítség nélkül. Lakással főleg azok rendelkeznek, akiknek sikerült ezt 1989 előtt megvásárolni. A lakástulajdonosoknak csak 17,7 százaléka 35 év alatti, a többi saját lakással rendelkező személy életkora meghaladta a 35 évet. Az életkor és lakástulajdon összefüggéséből következik az is, hogy a magasabb beosztásokban dolgozók saját lakásban laknak. Nincs összefüggés a lakástulajdon és a nem között, vagyis a nők és a férfiak ugyanolyan arányban laknak saját vagy bérelt lakásban. Legkisebb arányban a bölcsészek laknak saját lakásban.

A lakóingatlan minősége szintén az anyagi helyzetre utal. A megkérdezettek 6,2 százaléka esetében a lakás alapterülete nem haladja meg a 40 négyzetmétert. A válaszolók 47,3 százaléka lakásának területe 41–70 négyzetméter, 32 százaléka lakásának alapterülete 71–100 négyzetméter között van. A válaszolók 15 százaléka lakásának alapterülete meghaladja a 100 négyzetmétert, ez pedig a társadalmi átlag fölötti gazdasági helyzetre utal. A kolozsvári magyar egyetemi oktatók és kutatók magasabb arányban laknak magánházban, mint a kolozsvári lakosság általában. Míg a célcsoportunk 67,4 százaléka lakik tömbházlakásban és 22,6 százaléka magánházban, addig a kolozsvári lakosság 70,7 százaléka lakik tömbházlakásban és 19,3 százaléka magánházban (Neményi 2004b: 26). A válaszolók 60,6 százaléka két vagy háromszobás lakásban él, 33,4 százalék a négy vagy öt-hat szobás lakásban élők aránya és 6,1 százalék azok aránya, akik egy szobás lakásban laknak. Tudományterületenként nincs eltérés a lakóingatlan minősége tekintetében.

A válaszolók családjai általában egy ingatlannal, a saját lakásukkal rendelkeznek, azonban 20,9 százalékuknak a lakóingatlanon túl más ingatlanjuk is van. Az ingatlanvásárlás jó lehetőség azok számára, akik anyagi felesleggel rendelkeznek, ugyanis stabilan tartja a pénznek az értékét; különösen alkalmas erre a lakás célú ingatlan. A második ingatlannal rendelkezők egyharmada a 100 négyzetméteresnél nagyobb lakással, egyharmada a 71–100 négyzetméteres lakással, egyharmada pedig a 41–70 négyzetméteres lakással rendelkezők közül kerül ki. A válaszolók 7,5 százaléka üres telekkel, 7,5 százaléka pedig nyaralóházzal rendelkezik. Ezek az arányok megfelelnek a romániai magyar lakosság körében fellelhető arányoknak, ugyanis egy 1999-ben végzett felmérés szerint (Veres 2003: 107) a magyar lakosság 8 százalékának volt nyaralója. A válaszolók fele, akik egy vagy több lakóingatlannal, üres telekkel vagy nyaralóházzal rendelkeznek, az említett vagyontárgyakat a 1989-es változások után szerezték be vásárlás vagy öröklés útján. Feltételeztük, hogy anyagi felesleggel, amelyet ingatlanba fektethetnek, főleg a karrierjük teljében lévő középkorú személyek rendelkeznek, viszont nem találtunk összefüggést az ingatlanokkal való rendelkezés és az életkor vagy a beosztás között. A más lakóingatlannal rendelkezők inkább a művészek, a mérnökök és a bölcsészek közül kerülnek ki.

Az alapvető vagyontárgyak közé tartozik a személygépkocsi. A kolozsvári magyar oktatók és kutatók 60 százalékának van személygépkocsija, amelyet fele újan, fele pedig használtan szerzett be. Ez az arány magasabb a romániai magyar lakosság gépjármű tulajdonlási arányánál,⁷ és megfelel a diplomások körében létező arálynak (Horváth–Lazár 2000). A tulajdonosok egynegyede öt évesnél fiatalabb autóval, egyharmada pedig öt–tíz éves autóval rendelkezik. A megkérdezettek 20 százalékának tíz évesnél régebbi, de húsz évesnél fiatalabb, 20 százalékának pedig húsz évesnél régebbi autója van. Az adatokból az derül ki, hogy nincs összefüggés az életkor, a beosztás és az autótulajdonlás, valamint az autó minősége között, mégis a kereszttáblák adatai alapján elmondhatjuk, hogy újabb autója főleg a 40–60 év közötti generációnak van, 20 évesnél régebbi autóval főleg az idősebb korosztály rendelkezik. A 40 éven aluliaknak általában 5–15 éves, használtan vásárolt autójuk van. Megállapítható, hogy legnagyobb arányban az adjunktusok és a docensek rendelkeznek személygépkocsival, viszont újan vásárolt autója legnagyobb arányban a professzoroknak és a docenseknek van. A mérnökök körében a legnagyobb az autótulajdonosok aránya (81 százalék), a művészek csak 40 százaléka rendelkezik személygépkocsival. A tulajdonban lévő autók életkora arra enged következtetni, hogy a személygépkocsi nem reprezentációs vagyontárgy, inkább munkaeszköz és funkcionális jelentősége van.

A vagyoni helyzetre utal a lakás felszereltsége is. A tárgyak birtoklása társadalmi különbségeket jelez, s így társadalmi viszonyokat is fejez ki. A kérdőívben az alábbi háztartási és modernizációs eszközökkel való rendelkezésre kérdeztünk rá: telefon, mobiltelefon, villanyvarrógép, HIFI-torony, hűtőszekrény, mélyhűtő, mikrohullámsütő, automata mosógép, mosogatógép, lakásriasztó-berendezés, személyi számítógép, színes televízió, video, videokamera, szárítógép, könyvtár, értékes műtárgy. Feltételeztük, hogy a legáltalánosabb háztartási eszközökkel a megkérdezettek már rendelkeznek, ezért olyan korszerű modernizációs eszközök létre is rákérdeztünk, amelyekkel ma még a társadalom kis hányada rendelkezik.

Az összes felsorolt eszközzel egy válaszoló sem rendelkezik. A válaszolók harmegyede rendelkezik kötelékes telefontal, mobiltelefonnal, hűtőszekrényvel, számítógéppel, színes televízióval. Minden harmadik válaszoló rendelkezik videóval, automata mosógéppel, mélyhűtővel, mikrohullámsütővel, HIFI-toronnyal, villanyvarrógéppel. A válaszolók 5 százaléka rendelkezik mosogatógéppel, lakásriasztó-berendezéssel, videokamerával, szárítógéppel. Az utóbb felsorolt korszerű technikai eszközökkel a kolozsvári magyar egyetemi oktatók és kutatók nagyon kis arányban rendelkeznek, így nem mondható el, hogy a célcsoportunk általában a társadalmi átlag fölé emelkedik, és kedvezőbb életfeltételi keretek között él. A válaszolók 90 százaléka rendelkezik az összes felsorolt eszköz felével. Néhány eszközt a családok jellegzetesen a rendszerváltás utáni időszakban szereztek be, ezek a mobiltelefon, a színes televízió, a mikrohullámsütő. A kereszttáblák adatai alapján megállapítható, hogy a mobiltelefon az egyetlen eszköz, amely nagyobb arányban a kisebb beosztású mintatagoknál van jelen, viszont az összes többi tartós háztartási cikk vagy modernizációs eszköz a professzoroknál és docenseknél fordul elő nagyobb arányban. A hűtőszekrény, a mikrohullámsütő, az automata mosógép, a személyi számítógép és a színes televízió

7 Óvatosságra int, hogy a személygépkocsik száma Romániában egyre nő, és a felmérés időpontja – 1999 – és a mi vizsgálatunk időpontja között eltelt három év.

az adjunktusoknál és tanársegédekénél is hasonló arányban van jelen, mint a professzoroknál és a docenseknél.

Vizsgáltuk, hogy létezik-e összefüggés a megkérdezett háztartásának anyagi felszereltsége és a gyerekkori lakhely (település típusa), valamint a gyerekkori lakás felszereltsége között. A számítások nem mutatnak semmilyen összefüggést az említett változók között. Az általunk nyert adatokat összevetettük egy 1999-ben készült felméréssel (Veres 2003: 107), amely – többek között – követte az erdélyi magyar lakosság tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságát. A kolozsvári egyetemi oktatók és kutatók jóval nagyobb arányban rendelkeznek tartós fogyasztási cikkekkel, mint általában az erdélyi magyar lakosság. Figyelembe kell vennünk, hogy a mi felmérésünk 3 évvel később készült, és ez alatt az idő alatt feltehetőleg a magyar lakosság körében is emelkedett azok aránya, akik még további tartós használati tárgyakat szereztek be. Van néhány tárgy, ahol a különbségek valószínűleg nem egyenlítődték ki: míg 1999-ben a magyar lakosság 61 százaléka rendelkezett vezetékes telefontal és 10 százaléka számítógéppel, addig a válaszolóink 91 százaléknak van vezetékes telefonja, 75 százaléknak pedig számítógépe. Összefüggés mutatható ki a lakás felszereltsége és az autóval való rendelkezés között, vagyis akinek a lakása viszonylag jól felszerelt annak nagy valószínűséggel autója is van. Viszont nincs összefüggés a lakás felszereltsége és a lakás jogcíme között, azaz nem állítható, hogy a bérelt lakások felszereltsége általában gyengébb, mint a saját tulajdonú lakásoké.

Rákérdeztünk arra is, hogy a család rendelkezik-e értékes műtárgyakkal, amelyek léte egyrészt a kulturális igényre, másrészt a vagyoni helyzetre utalnak. A válaszolók felének (49,6 százalék) a lakásában van értékes műtárgy, és a műtárggyal rendelkezők kétötöde (38,2 százalék) ezeket a rendszerváltást követő időszakban szerezte be. Ez a tény a csoportnak a rendszerváltást követő gazdasági növekedését jelzi. Feltételeztük, hogy a művészeti alkotások iránti igény a gyerekkori szocializáció következménye, és valóban összefüggést találtunk a gyerekkori háztartásban fellelhető képzőművészeti alkotások és stílbútor léte, valamint a saját háztartásban létező művészeti alkotások léte között. Ugyanakkor a státuscsoport szükségletrendszeréhez hozzátartozik a művészetek „fogyasztásának” fokozottabb igénye, a művészeti alkotások birtoklásának vágya. Ebből fakadóan a művészeti alkotások olyan válaszolók háztartásában is meglelhetők, akik gyerekkori háztartásából ez hiányzott. A műalkotások birtoklása az intellektuális igényt és az anyagi helyzetet, esetenként a középosztályi család által hagyományozott javak őrzését együtt jelzi. Itt is érdemes megemlíteni az előbbi 1999-ben végzett felmérés eredményét, mely szerint a magyar lakosság 9 százaléka rendelkezett értékes művészeti tárggyal a megkérdezés pillanatában, a mi válaszolóinknak pedig fele van értékes műtárgy birtokában. Ezek az adatok jelzik a kolozsvári egyetemi oktatók és kutatók magas kulturális igényét és egyben előnyös gazdasági helyzetét a magyar lakosság körében.

A lakás felszereltsége alapján (telefon, mobiltelefon, villanyvarrógép, HIFI-torony, hűtőszekrény, mélyhűtő, mikrohullámsütő, automata mosógép, mosogatógép, lakásriasztó-berendezés, személyi számítógép, színes televízió, videó, videokamera, szárítógép, könyvtár, értékes műtárgy) a válaszolók háztartását az alábbi csoportokba soroltuk: a 12–15 háztartási elemmel rendelkező háztartások, a 7–11 elemmel rendelkező háztartások és a legfeljebb 6 komfortelemmel rendelkező háztartások. Ezt az osztályozást az indokolja, hogy a vizsgált háztartási eszközökből hattal a minta nagy

hányada, hét–tizeneggyel a minta megközelítőleg fele, tizenkét–tizenötrel a minta kis hányada rendelkezik. A háztartások 8 százaléka az első csoportban helyezkedik el, a második csoportba a háztartások 68 százaléka sorolható, a harmadik csoportba a lakások 24 százaléka kerül. Az első csoportba sorolt háztartásokat nagyon jól felszerelteknek, a második csoportban lévőket jól felszerelteknek, a harmadik csoportbelieket pedig átlagos háztartásoknak tartjuk. Az első csoportba tartozó lakásokban megtaláljuk az értékes műtárgyakat. Ebből a szempontból a második csoport két egyenlő alcsoportra bontható, az egyik alcsoport háztartásai rendelkeznek műtárgyakkal, a második alcsoport háztartásai pedig nélkülözik ezeket. A harmadik csoportban lévő háztartásokra a kulturális értéket hordozó tárgyak hiánya jellemző. A gyengén felszerelt lakás a természettudósok és mérnökök körében gyakoribb. Az életkor növekedésével a lakásfelszereltség is javul, viszont az 50 év fölöttiekre ez már nem jellemző. Érdekes jelenségre utalnak a keresztábrák, melyek szerint a gyengébben felszerelt lakások gyakoribbak a konzulens professzorok és a gyakornokok körében.

A vizsgált populációban az anyagi felhalmozásnak három formájával találkozunk: egyesek a megtakarításaikat ingatlanokba, mások ingóságokba fektetik. Van egy harmadik csoport is, amely a megtakarításait készpénzben tartja, és nem fekteti be. A válaszolók kétharmada az adatgyűjtés előtti egy évben vásárolt tartós fogyasztási cikket, megtakarított pénze szintén a minta kétharmadának van. Nem mondhatjuk, hogy a pénzmegtakarítás valamelyik korcsoportra vagy beosztási csoportra jellemző. Hasonlóképpen nincs összefüggés a lakás felszereltsége és a pénzmegtakarítások léte, illetve újabb tartós fogyasztási cikkek vásárlása között. Élet- vagy más jellegű biztosítással a megkérdezettek nagyon kis aránya rendelkezik.

A jövedelmi helyzet vizsgálatakor elsősorban a jövedelem összegére szoktak rákérdezni. Mivel a jövedelem összegére adott válaszok legtöbb esetben nem megbízhatók, ugyanis ez mindenki számára érzékeny kérdés, relevánsabbnak találtuk a kolozsvári magyar egyetemi oktatóktól és kutatóktól azt megkérdezni, hogy milyen forrásokból tesznek szert jövedelemre.

A gyűjtött adatok azt mutatják, hogy a kolozsvári magyar egyetemi oktatók és kutatók főleg saját tudásuk befektetéséből, saját munkájukból jutnak jövedelemhez. Alig 9 százalék azok aránya, akik lakóingatlan és 2 százalék azok aránya, akik földek bérbeadásából jutnak jövedelemhez, tehát a szerzett vagy örökölt vagyonukat kamatoztatják. Semmilyen szignifikáns összefüggést nem tudunk kimutatni e csoport tagjainak demográfiai–gazdasági jellemzői és a között a tény között, hogy lakóingatlan vagy földek bérbeadásából jutnak jövedelemhez.

A rendszerváltás után az értelmiségiek körében jelentős számban találunk olyanokat, akik vállalkozásba kezdtek, és így többlet jövedelemre tettek szert. Válaszóink 19,2 százaléka már rendelkezik magánvállalkozással, és további 10 százalék tervezi ennek beindítását. Azok, akik nem tervezik vállalkozás beindítását, nem érdeklődnek a gazdasági élet, a magánvállalkozások nyújtotta lehetőségek iránt. Egy részüknek sem anyagi forrása sem ideje nincs vállalkozni. A társadalomtudósok és a természettudósok között a legnagyobb azok aránya, akik már rendelkeznek vállalkozással, és főleg a természettudósok és a művészek tervezik új vállalkozások beindítását. Legnagyobb arányban az adjunktusok és tanársegédek rendelkeznek vállalkozással, viszont nincs összefüggés a vállalkozás működtetése vagy tervezése és az életkor között.

Egyetlen jövedelemforrásból, amely vagy a nyugdíj vagy a főállásból származó bér, a válaszolók egyötöde él, s ez főleg a 60 év fölöttiekre jellemző. A kolozsvári egyetemi oktatók és kutatók körében az a leggyakoribb, hogy két vagy három forrásból jutnak jövedelemhez. A válaszolók egyötöde négy vagy akár öt forrásból is jövedelemre tesz szert. Az elmúlt egy év során a megkérdezettek 31,3 százaléka mellékállásból származó bérből, 34,3 százaléka szakértői megbízásokból, 34,3 százaléka szerzői jogdíjból is kiegészítette a főállásból származó bérét. A válaszolók 39,6 százaléka külföldi ösztöndíjjal, 24,6 százaléka pedig belföldi ösztöndíjjal rendelkezett. Magánszemélyek támogatásából – főleg a külföldre elvándorolt gyermekektől – a válaszolók 17 százaléka jutott jövedelemhez. Mind külföldi mind belföldi ösztöndíjából főleg a 26–35 év közöttiek pótolják jövedelmüket, szignifikáns összefüggés mutatható ki az életkor és az ösztöndíjban való részesedés között. Mellékállásból keresethez főleg a 36–60 év közöttiek jutnak, a szerzői honorárium főleg a 46–55 év közöttiek kiegészítő kereseti forrása.⁸ Szakértői megbízásból főleg a 36–45 évesek egészítik ki jövedelmüket. A mellékállás – ami általában különböző felsőoktatási intézményekben való betanítás – a társadalomtudósok és bölcsészek körében a leggyakoribb, szerzői honoráriumban a leggyakrabban a bölcsészek részesülnek, külföldi ösztöndíjat a természettudósok, belföldi ösztöndíjat pedig a természettudósok és bölcsészek szereznek a leggyakrabban.

Az a tény, hogy a csoport tagjai ennyi helyről jutnak jövedelemhez, mindenképp az előnyös munkaerőpiaci helyzetüket igazolja. Mégis feltehető a kérdés, hogy a jövedelmi forrásoknak e nagy száma (a négy vagy öt forrás esetén) mivel magyarázható. Elképzelhető, hogy a célcsoport előnyeiről van szó, és a nagy mennyiségű munkavállalás célja a tudás kamatoztatása, de az is lehet, hogy erre a megélhetés biztosításához van szükség, akkor is, ha a többféle munka felvállalása egymás rovására megy. Valószínű, hogy inkább a második magyarázat a valós, ugyanis az egyetemi főállásból származó jövedelmek, a professzori fizetések kivételével, elég alacsonyak, így a mindennapi élet költségeinek fedezéséhez további források szükségesek. Szembe kell nézni azzal, hogy a mai román társadalomban az akadémiai tudás társadalmi presztízse alacsony. A nyugat-európai, de még a magyarországi egyetemi oktatóktól és kutatóktól eltérően is, a kolozsvári magyar egyetemi oktatók és kutatók olyan bérezésben részesülnek, hogy kénytelenek kiegészítő jövedelem után nézni.⁹

Tehát, ami a jövedelemforrások számát illeti, a minta tagjainak majdnem egyötöde egy forrásból jut jövedelemhez, a minta több mint fele két vagy három forrásból, és egynegyedük több mint négy forrásból. Nagyon alacsony azok aránya, akik magánvállalkozás profitjából vagy ingatlanok bérbeadásából jutnak jövedelemhez. Legtöbb jövedelemforrással a bölcsészek rendelkeznek, az egy jövedelmi forrással rendelkezők körében a mérnökök vannak a legtöbben.

8 Bár feltűnő az ösztöndíjban részesülő oktatók és kutatók nagy száma, mégis elmondható, hogy a magyar oktatók és kutatók jóval kisebb arányban részesülnek támogatásban, mint román kollégáik, ugyanis jóval kevesebb olyan szakmai kapcsolattal rendelkeznek, amelyek kutatási együttműködést és támogatást eredményeznek (Neményi 2004a: 57).

9 Egyed Péter (1992: 14.) arra is felhívja a figyelmet, hogy egy nyugati egyetemi oktató átlagban tízszer akkora fizetésben részesül, mint a képzettségben és teljesítményben neki megfelelő romániai oktató. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a felmérés elvégzése óta az állami egyetemeken a magas beosztású oktatók (professzor) jelentős fizetésemelésben részesültek.

A válaszolókról sokat mond a megszerzett jövedelem felhasználása is. A megkérdezettek jövedelmük nagy részét alapszükségeik – élelem, ruházkodás, lakásfenntartás, egészségügyi ellátás – kielégítésére használják. Mivel nagy a szórás abban, hogy a válaszolók jövedelmüket milyen arányban költik élelmiszerre – ez az arány 15–80 százalék között mozog – három csoportot alakítottunk ki: a válaszolók egyharmada a jövedelmének legtöbb egyharmadát, újabb egyharmad jövedelmének legtöbb felét, és az utolsó egyharmad jövedelmének több mint felét költi élelemre. A fiatalabbak (30 éves korig) aránylag kevesebbet költenek élelemre, elképzelhető, hogy a háztartásukban lévő eltartottak alacsony száma miatt. A középkorúak nagy része a jövedelmüknek felét vagy annál is többet élelmiszerekre költenek. A 60 év fölöttiek egyenlő arányban sorolhatók az élelemre költött összeg alapján kialakított csoportokba. Az előbb leírtak arra utalnak, hogy a válaszolók több mint a fele – a több jövedelemforrás ellenére – csak az életfenntartáshoz kapcsolódó szükségleteit tudja kielégíteni, és alacsony életszínvonalon él. Ezek alapján megerősítjük előbbi feltevéssünket is, amely szerint a főállásból származó bér az elsődleges igények kielégítésére sem elegendő, ezért a felmerülő másodlagos vagy harmadlagos (szolgáltatások, kultúra, szórakozás stb.) igények kielégítése csak a további jövedelem-forrásokból származó keresetből lehetséges.

A célcsoport tagjainak keresete 95 százalékban az elsődleges igények kielégítésére megy el: a megkérdezettek az élelemre költött kereseten túl, átlagban a jövedelmük 20–30 százalékát lakásfenntartásra, 10 százalékát a közlekedésre, 5–10 százalékát ruházkodásra, 5 százalékát az orvosra és gyógyszerekre, 5–6 százalékát pedig szórakozásra költik. Az alacsony életszínvonal nyilvánvaló jele az is, hogy a kérdés előtti egy évben a válaszolók jelentős részének nem jutott elegendő pénze ruházkodásra, szolgáltatások vásárlására (fodrászat, lakáskarbantartás, javítások, tisztító stb.), kulturális igényeinek kielégítésére, nyaralásra. Itt jegyezzük meg, hogy a válaszolók kb. egytizede nem szokott nyaralásra, vendéglátásra, szórakozásra és szolgáltatások igénybevételére költeni. A válaszolók legnagyobb része esetében az elmúlt évben nem fordult elő, hogy a szerzett jövedelemből ne jutott volna élelmiszerre és lakásfenntartásra, viszont van egy nem elhanyagolható csoport (kb. a válaszolók 10 százaléka), amely szegénységben él, és ahol az étkezés és lakásfenntartás is gondot okozott. Ezt a csoportot inkább az alacsonyabb beosztásokban dolgozó, egyedülálló fiatalok képezik.

Jóllehet a válaszolók majdnem fele (45,5 százalék) állítja, hogy beosztással jól kijön a jövedelméből, a fenti fogyasztási struktúra csak az alapszükségek kielégítéséről, tehát alacsony életszínvonalról árulkodik. A megkérdezettek kétötöde épp hogy kijön a havi jövedelméből, és még biztosítani tudja egzisztenciáját, ellenben egy kisebb csoport (kb. a válaszolók 10 százaléka) hónapról-hónapra anyagi gondokkal küzd, és nélkülözések között él. A megkérdezettek 3 százaléka (4 személy) válaszolta, hogy jövedelméből gondok nélkül él meg.

Követtük azt is, hogy a kolozsvári magyar egyetemi oktatók és kutatók hogyan élik meg jövedelmi helyzetüket. A megkérdezettek majdnem háromnegyede (71 százalék) elégedetlen jövedelmével, egyötödük (23 százalék) eléggé elégedett, s csak a válaszolók 5,2 százaléka vélte, hogy nagyon elégedett keresetével. A jövedelmükkel inkább a magasabb beosztásokban lévők elégedettek. Akik több forrásból szereznek jövedelmet, azoknak igény szintje is magasabb, és ezért elégedetlenebbek jövedelmük-

kel. Ezek az arányok nagyjából megegyeznek az ország lakosságánál fellelhető elégedettségi arányokkal, mondhatni egy kicsit jobbak. A 2002 októberében végzett közvélemény-kutatás (BOP 2002) szerint a romániai lakosság 78 százaléka elégedetlen, 22 százalék pedig elégedett vagy nagyon elégedett a jövedelmével. Válaszolóink között a több jövedelmi forrással rendelkezők inkább elégedetlenek jövedelmükkel, mint az egy vagy két forrásból keresethez jutó társaik. Azok, akik nagyon elégedettek jövedelmükkel az egy és a két kereseti forrásból pénzhez jutók közül kerülnek ki. A művészek között a legnagyobb azok aránya, akik jövedelmükkel elégedettek vagy nagyon elégedettek. A természettudósok elégedetlenek legnagyobb mértékben a jövedelmükkel. A jövedelemmel való elégedetlenség ellenére a válaszolók fele úgy ítéli meg, hogy anyagi helyzete az ország lakosainak többségéhez viszonyítva jobb, s ez a rendszerváltás óta csak javult. A megkérdezettek egynegyede véli úgy, hogy anyagi helyzete a rendszerváltás óta, de az elmúlt egy évben is romlott, sőt ezután még inkább romlani fog. A válaszolók fele vélte úgy, hogy az elmúlt egy évben az anyagi helyzete nem változott, egynegyede pedig, hogy javult. A válaszolók fele gondolja, hogy a jövőben az anyagi helyzete változatlan marad. A jövőben a válaszolók 15 százaléka bízik, s feltételezi azt, hogy az anyagi helyzete ezután javulni fog.

Annak ellenére, hogy az anyagi helyzet alakulásának megítélése csak a jövedelemforrások számával és a jövedelemmel való elégedettséggel mutatott szignifikáns összefüggést, a keresztátlák adatai alapján megfigyelhető néhány tendencia. Az elmúlt egy évben az anyagi helyzete alakulását kedvezőnek az átlagnál nagyobb arányban (kb. 40 százalék) a természettudósok ítélték. A bölcsészek az átlagnál nagyobb arányban (38 százalék), a mérnökök az átlagnál kisebb arányban (10 százalék) vélték úgy, hogy helyzetük az elmúlt egy évben romlott. Anyagi helyzetük romlásáról nagyobb arányban a 35 év alattiak és a kisebb beosztású mintatagok számoltak be. Ami a jövőt illeti, a társadalomtudósok és mérnökök körében legmagasabb azok aránya, akik úgy gondolják, hogy anyagi helyzetük javulni fog. Azok között, akik azt vélték, hogy az elkövetkező egy évben anyagi helyzetük romlani fog, legnagyobb arányban társadalomtudósokat és természettudósokat találunk, közöttük is főként az alacsonyabb beosztásokban dolgozókat. Az anyagi helyzetük romlásától főleg a fiatalabbak (30 éves korig) és az idősek (60 év fölött) félnek. Viszont szintén a fiatalok (40 éves korig) körében a leggyakoribb, hogy helyzetük javulására számítanak. A rendszerváltás óta helyzetük javulásáról legnagyobb arányban a társadalomtudósok számoltak be, a természettudósok és a bölcsészek körében a legnagyobb azok aránya, akik úgy érzik, hogy az elmúlt bő évtizedben helyzetük romlott. Főleg a magasabb beosztásban lévők és a státusmobilak érzik úgy, hogy a rendszerváltozás óta helyzetük javult. A válaszolók fele vélte úgy, hogy anyagi helyzete az ország lakosságához képest jobb, míg a válaszolók másik fele (45 százalék) úgy gondolja, hogy helyzete hasonló az ország lakosságának többségéhez. Nagyon alacsony azok aránya, akik úgy látják, hogy helyzetük rosszabb, mint általában az ország lakosainak. Az 50 év fölöttiek között gyakoribb, hogy helyzetüket nem látják jobbnak az ország lakosságának többségéhez képest. A társadalomtudósok és a mérnökök körében az átlagosnál nagyobb az aránya azoknak, akik kedvezőbbnek vélik helyzetüket az országos átlagnál. Bár nincs összefüggés a saját lakás felszereltsége és az anyagi helyzet megítélése között, a keresztátlák adataiból az körvonalazódik, hogy a nagyon jól felszerelt lakással rendelkezők helyzetü-

ket az országos átlag fölöttinek ítélik, a jól felszerelt lakással rendelkezők fele helyzetét szintén az országos átlag fölöttinek, fele pedig ugyanolyannak látja.

A megkérdezetteket az elemzett gazdasági dimenziók alapján (jövedelemforrások száma, személygépkocsi tulajdonlása, szobaszám, megtakarított pénz, értékes műtárggyal való rendelkezés, lakásfelszereltség) csoportosítottuk, és klaszterelemzéssel négy csoportot különítettünk el. A megkérdezettek 16 százalékát a felsőosztályba soroljuk. E csoport tagjai nagyon tágas és nagyon jól felszerelt, művészeti tárgyakat is ellátott lakással rendelkeznek, három vagy annál több kereseti forrásuk, autójuk és megtakarított pénzük van. A második csoportot a felső középosztályhoz soroljuk. E csoportot tágas és jól felszerelt lakással rendelkezők alkotják, viszont itt nem általános az értékes művészeti tárgyakkal való rendelkezés. E csoport tagjai is három vagy annál több kereseti forrással rendelkeznek, van autójuk, viszont nincs megtakarított pénzük. Arányuk a mintában 31,2 százalék. A harmadik csoport a középosztályhoz sorolható, tagjai tágas, viszont csak átlagosan felszerelt, és az értékes művészeti tárgyakat is nélkülöző lakással rendelkeznek. Átlagban három kereseti forrással rendelkeznek, van autójuk és megtakarított pénzük. Ők a megkérdezettek 40,8 százalékát teszik ki. A negyedik csoport tagjai az alsó középosztályba sorolhatók (12 százalék), kisebb (1–2 szoba) és gyengébben felszerelt lakásban laknak, egy vagy két kereseti forrással rendelkeznek, a lakásukban nincs értékes műtárgy, tulajdonukban nincs autó, viszont van megtakarított pénzük.

A felsőosztályban és a felső középosztályban a mérnökök és a művészek nagyobb arányban vannak jelen. A természettudósok és a művészek között nagyobb azok aránya, akik az alsó középosztályhoz tartoznak. Életkor szempontjából az a tendencia érvényesül, hogy azok a fiatalok, akik a szülői családdal laknak, a felső vagy felső középosztályokhoz tartoznak, viszont, azok a fiatalok, akik már saját háztartásukban vannak, inkább az alsó közép- vagy középső középosztályokhoz tartoznak. Az életkor előrehaladtával nő a felsőosztályhoz tartozás aránya, de ez a tendencia nem érvényes a nyugdíjasokra, azaz a konzulens professzorokra.

Az objektív rétegbesorolás majdnem megegyezik a saját besorolás szerinti megoszlással, azzal a különbséggel, hogy a saját besorolás esetén a válaszolók kisebb arányban sorolták magukat a felsőosztályba és az alsó középosztályba, és nagyobb arányban tartották magukat a középső középosztályhoz tartozónak. A kolozsvári magyar egyetemi oktatók és kutatók 7 százaléka sorolta magát a felsőosztályba, 31 százalék a felső középosztályba, 51,2 százalék a középosztályba, 10,8 százalék pedig az alsó közép- és alsóosztályba. Az objektív mutatók alapján a felsőosztályba sorolt válaszolók 95 százaléka magát a felső közép- vagy középosztályba sorolta. Az objektíven a felső középosztályba tartozó tagok 35,9 százaléka sorolta magát ugyanebbe az osztályba, 53,9 százalékuk pedig a közép- és az alsó középosztályba, a többiek pedig a felsőosztályba. Az objektív középosztály tagjainak egyharmada a felső- és felső középosztályba, egytizedük az alsó középosztályba sorolta magát. Az objektív alsó középosztály tagjainak háromnegyede a közép- vagy a felső középosztályba sorolta magát. Az országos közvélemény-kutatások ilyen irányú adatai hasonló tendenciát mutatnak, mint a célcsoportunkban találtak. Általában mindenki ismer a környezetében olyan személyeket, akik jobb vagy rosszabb anyagi körülmények között élnek, mint ő maga. Ezért jellemző az, hogy a megkérdezettek magukat a középosztályok valamelyikébe sorolják. Az egyetemi oktatóktól és kutatóktól elvártuk volna, hogy saját

helyzetüket tekintve objektívebben ítélnének, viszont ebben a kérdésben a lakosság többi részéhez hasonlóan gondolkodtak.

KÖVETKEZTETÉS

Végzettségét és foglalkozását tekintve az erdélyi magyar egyetemi oktatók és kutatók csoportja egyértelműen a középosztályhoz tartozik, és ez a gazdasági-társadalmi helyzetükben is megmutatkozik. Az empirikus adatok igazolják, hogy a kolozsvári magyar egyetemi oktatók és kutatók jobb anyagi helyzetben vannak, viszonyítva a román társadalom, illetve a romániai magyarság többségéhez, és ezt ők maguk is így látják. Azonban nem egy egységes középosztályi rétegről van szó. Gazdasági helyzetüket tekintve, amint a fenti elemzésből kiderül, a kolozsvári magyar egyetemi oktatók és kutatók négy csoportba sorolhatók. Van körükben egy szűkebb réteg (16 százalék), amely a felső társadalmi osztályhoz tartozik, és ennek tagjait a nagyon jó anyagi körülmények jellemzik. A kolozsvári magyar egyetemi oktatók és kutatók nagytöbbsége (72 százalék) a felső közép- vagy a középosztályhoz tartozik, és e két osztály tagjait szintén az anyagi jólét jellemzi. Anyagilag rosszabb helyzetben a célcsoportnak 12 százaléka van, ez a csoport az alsó középosztályhoz sorolható, tagjai főleg az alacsonyabb beosztásúak köréből kerül ki. Természetes az, hogy nem azonos a gazdasági helyzete a foglalkozási életútja elején lévő tanársegédnek vagy segédkutatónak, mint a karrierje közepén lévő adjunktusnak és docensnek vagy a munkássága végén tartó professzornak. Adataink összefüggést mutatnak a megkérdezett beosztása és gazdasági helyzete között, viszont nincs megfogható összefüggés a származás és a gazdasági helyzet között. Mégis, kitapintható az a tendencia, hogy a felső és felsőközép osztályban lévő mintatagok legnagyobb arányban a felsőközép és középosztályi szülőktől származnak, míg a közép- és az alsó középosztály tagjai csak fele arányban származnak felső- és felső középosztályhoz tartozó szülőktől. Az sem elhanyagolható szempont, hogy az a tudományterület, amelyben az illető mintatag tevékenykedik, mennyire keresett az akadémiai piacon. Adataink azonban nem igazolták azt a feltételezést, hogy a műszaki és természettudományok területén dolgozók jobb munkaerőpiaci helyzetben vannak, habár az elemzések során körvonalazódni látszott a mérnökök előnyös anyagi helyzete a többi tudományterületek képviselőihez képest.

IRODALOM

- Andorka R. (1997): *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: Osiris.
- Anuar (2004): *Anuarul Statistic al României. 2004*. București: Institutul Național de Statistică.
- A romániai magyarok* (1999): Kolozsvár: CCRIT. (Felmérés az RMDSZ megrendelésére.)
- BOP (1998): *Barometrul de opinie publică. Resurse socio-umane ale reformei. Noiembrie 1998*. Metro Media Transilvania.
- BOP (2002): *Barometrul de opinie publică*. www.osf.ro/
- Cseh-Szombaty L.–Ferge Zs. (1971): *A szociológiai megfigyelés módszerei*. Budapest
- Egyed P. (1992): Az értelmiség nehéz megszületése. *Korunk*, 2: 14.
- Ferge Zs. (1969): *Társadalmunk rétegződése*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

- Anthony Giddens (1995): *Szociológia*. Osiris, Budapest
- Horváth I.–Lazăr, M. (2000): *Romániai magyarok*. Kérdőíves kutatás. Kolozsvár. Készült az RMDSZ megbízásából.
- Lloyd, W. (1960): *Social Class in America*. New York: Harper & Row.
- Neményi Á. (2004a): *Erdélyi egyetem*. Kolozsvár: Stúdium.
- Neményi Á. szerk. (2004b): *A rurális bevándorlók*. Kolozsvár: Scientia.
- REC (2002): *Recensământul populației și a locuințelor 18–27 martie 2002*. București: Institutul Național de Statistică.
- Róbert P. (2000): *Társadalmi mobilitás: hagyományos és új megközelítések*. Válogatott tanulmányok. Budapest: Új Mandátum.
- Roth E. (2004): *Szociológia és társadalom*. Kolozsvár: Scientia.
- Roth, A. (1997–1998): Clasa de mijloc, modernizarea și tranziția. *Studia Universitatis Seria Sociologia*. 1–2.
- Tănase, S. (1996): *Revoluția ca eșec. Elite și societate*. Polirom. Iași
- Tamás P. (1992): A tudáselitek funkcionális átrendeződése a „poszt-államszocializmusban”. *Szociológiai Szemle*, 3.
- Veres V. (2002): A társadalmi mobilitás sajátosságai a XX. század végén Erdélyben. In Veres V.–Gyarmati Zs. szerk.(2002): *Rodosz-tanulmányok. Társadalom és humántudományok*. Kolozsvár: Kriterion.
- Veres V. (2003): A társadalmi struktúra etnikai sajátosságai a posztszocialista Erdélyben. *Erdélyi társadalom*. 1: 87–112.